

najmlađi jagodić neće u roman

dušan matić

BEZIMENO

I tako, kad god sam čitao Valri Larboa i njegove varijacije o gorskim samočama Srbije, prizor sa lajkovačke one stанице treperio je pred mnom u jari, letnjoj, neprikosnovenoj. Tako sam, načas, želeo da baš najmladi Jagodić istrči, nag, pred unezverenim onim pogledima, pre onaj voz, i da odmah potom nestane u šumi kukuruga tako visokoj i simetrično postrojenoj. Nisam dovoljno bio blizu tom najmladom Jagodiću i stoga što sam želeo da ga vidim, da ga podržim. Valjda je i zato Pavle Mrak najbliži mom umu, o noći da i ne govorim.

Posle, posle sve se pobrkalo.

Valjda još uvek, na putu za Bagdalu, stoji ona stara Botina kuća, valjda još i put gore vodi. I inače, tako odavno, nigde ničega nema: jedno ime, kažu oni koji sve (ništa) i svašta (nikada) (ne) znaju, da vuče na istočnačko, na daleke drumove osmanlijske, bajkovite, legendarne. Ni na pamet mi to nije palo.

Znam da nije moguće, ali bi bilo tako jednostavno, tako čisto da najmlađeg Jagodića zateknem, kao iznenada, tek što smo stigli, otkud vi, otkud sad i ti, gore, na Bagdalu. Da nas, da je gleda začudeno. Kao prvi put.

Nema tajni. Sem one najnajnije. One koja sve podrazumeva. One koja se nikad ne otkriva. *I da sam ubio, i da nisam ubio...*

Svejedno je noć.

I Tekla je ponovo između njih. Kao ono negda jedna druga. Tekla između Borislava i mene, nagnuta nad malenu knjigu iz koje nadire, u onu šabačku vrelinu, najednom polarna svetlost.

Zato i jesam da ništa ne izgovorim. Više i onako nikoga nema(m). Sve je prekršeno.

Kome da pričam?

Samo izmičemo presudi. Još koji dan. Još koji sat. Pustoljni na svuda oko nas. A onaj proplanak koji slutim, koji više ne mogu, ovim mojim stariim očima da vidim, sad je najednom čista metafizika, kao i hotelska soba iz koje, izgleda, nikada nisam ni izbivao.

Još dva prašnjava pogleda, ova kuća se (pol)lagano gubi u prahu leta, najednom je tako hladno ovde gde i inače ptice na dolaze, a i oni nekadašnji dečaci koji su pisali gotovo savršeno, kao da su nestali zanavek. Ne čujem ni onaj drugi glas, ništa ne čujem: siva neizvesnost pravila.

Kad bih bar mogao da joj izmaknem, kad bih...

OTKROVENJA I ZID

Posuvraćen, prelomljen, najmladi Jagodić je pred tim zidom bio unezveren, niži od peska ove noći. Pavle Mrak ga rani-

je nikada nije video takvog. Pamti, međutim, nešto drugu, jednu istu odsutnost, blagi mir budućeg dešavanja: u tamnoj senci drveta, najmladi Jagodić, nag, sa poluzdignutim seksom, ležeći (a leva mu je nogu bila polupodignuta), posmatrao je užareno ali nekako bez zazora Teklu koja se svlačila, koja se nadala. Pavle Mrak se nije pomerao, a i inače je rado zamišljao ovaj prostor ovako, samo su nekada i najmladi Jagodić i Tekla bili bez lica, kao u nekom snu, nije tačno mogao da im razabere lice, oči, prostrano grotlo zenica. U mislima, on im se približavao i tada i sada, ali je ovde sve bilo tako jednostavno, toplo, prirodno, prirodnije od nas samih. Kao da je, načas, ovamo našla jedna treća, ili baš ona prva, prava priroda, onaj naš nesudeni smisao bez smisla, ono vrtložno zanimanje za tudu tajnu. Tako je, u osnovi, ta tajna postajala trojna, Pavle Mrak se utroštrčio, nikada više nije u sebi mogao da prepozna pod čijom je to kožom disalo njegovo ranjeno levo pluće, i odakle je to nad sve nas nadviro se užurbani otkucaj tog lažljivog njegovog srca. Ipak, sve se čini, najpre je bio pod mladom kožom Jagodića, najmlađeg. Sve se izjavilo sem tog prizora kakav bi rado upamtili impresionisti: voda je nekamo proticala, svetla su stvarala igrivost arabeske, neponovljive, o pticama nije bilo reči, ali su se, svakako, i one slutile iza svega. Iza svega, međutim, opet je bio on, Pavle Mrak, a Teklinim očima bi najradije pogledao sve iz početka, onako kako je jedino moglo da se sve upamtiti. Bio je osvajač, sve je i posmatrao, ali bi tako rado bio i taj osvojeni zrak, ono svetlo koga nema nikako i ne može ga niko iznaći. Sve je bilo nalik na otkrovenje.

Ipak, sad je nemilosrdnost svih uslova jednog metafizičkog zida stajala pred najmladim Jagodićem, bio je najednom sâm, nije više bio u pitanju požar u jednom mlinu o kome je toliko slušao, koji je tako često u sebi sanjao, vatra nije dogorevala, plamtele je toliko noći baš u njegovom snu. Najmladi Jagodić, dakle, krhko i bespomoćno zaklačen stoji pred žutim zidom. Ni je li opet nekakva granica u pitanju? Zid je konačan, neosvojiv. Najmladem Jagodiću nikako ne može ni prići. Kao u sopstvenoj smrti, on je sad ostavljen, ničiji, poražen i neporažen u isti mah.

U ROMAN? — NE

Jedino moje pitanje: zašto, zapravo, najmladi Jagodić neće u roman?

Najpre, dužan sam da objasnim, sve je i inače njegova volja: odabrao je mene, ima raspru sa Pavlom Mrakom, a sa Teklom, onom Trećom Teklom Krčevinac, budan sanja, čuti, smeši se, kao sa jednog drugog platoa svesti.

Za Anri Mišoa roman je jedna stranica, ili malo više, ili malo manje od nje.

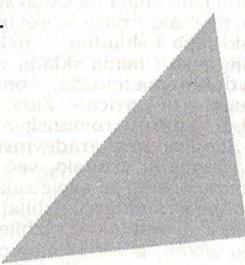
Znači, najmladi Jagodić je već uveliko u romanu?

Nisam siguran.

Sve je učinio da nas izbegne da ga, taj isti roman njegove svetle svesti, i njegovih tamnih poriva, i ko zna čega sve ne, izbegne.

Najmladi Jagodić je i došao da nas razgradi. Čak i u romanu koji se piše, koji možda traje.

Samo Tekla teče, zauvek.

budni fantomi ili mogućnost kolektivnog monologa

draško ređep

Najmladi Jagodić je ponajviše nalik na Lafkadija Lukija, tog uznemirenog i zaklačenog junaka romana Andre Žida, nad čijom sudbinom smo se, zajedno sa Dušanom Matićem, pitali: »otkud Lafkadio u poluturskoj srpskoj palanci pre osamdeset godina; uzalud ćemo se pitati otkud srpski plahi dečak u blaziranoj kosmopolitskoj Evropi Židovi Vatikanskih

podruma?« Matić je, u zagradama dodao još tada, davno već, i objašnjenje: »Svet je mnogo više jedan... sve više jedan, ako se oslušnu pesnici, ako se oslušne to smješno ljudsko srce!« Nad rukopisom knjige *Najmladi Jagodić neće u roman*, asocijacije na prethodne romane ovog znamenitog i tako uticajnog našeg mislioca, pesnika i eseiste, javljaju se nemiri

novno, čak i sudbonosno. I dok je *Gluho doba*, pisano u saradnji sa Aleksandrom Vučom, bio roman koji je, u konceptu izbegnutog našeg korozivnog *kratkog pamćenja*, Matić hteo da napiše, roman *Kocka je bacena* bio je u sferi intimnog imperativa. Pisan, ponajviše i ponajčešće u danima okupacije, on je bio jedna od onih Matićevih knjiga koje su se — takođe — *morate* napisati. Što se tiče knjige koju imate u ruci*, reč je o tipično alternativnoj, po mnogo čemu tajnovitoj vrsti tekstova. Sve je, kanda, počelo od pojave Pavla Mraka, naišlog takođe iz malog oglasnika, kao i tolike vesti, kao i tolike dramatične sudbine Matićeve literature.

Kada se ima u vidu da je Pavle Mrak naišao u Matićevu uobrazilju, ali odmah opredeljenu za jednu drugu knjigu, u vreme priprema za *Gluho doba*, još u onim davnim, predratnim, tridesetim godinama, i kada se ima u vidu da Matića medu nama nije još od septembra 1980. godine, onda se, s vidom u objavljenje i neobjavljenje rukopise, u dnevni, beleške, isečke iz, opet, novina, može zaključiti da je ova knjiga nastajala ni manje ni više nego četrdeset i pet godina. Sve nekako na usputnim tračnicama njegove literature, kakve su bile i one davnije šumadijske uskotračne pruge koje je toliko

voleo. I kada kažemo ni više ni manje, kao da odmah grešimo: Matić je ne samo Pavla Mraka, nego i taj čudan, fantomski trio: Pavle Mrak, Treća Tekla Krčevinac i Najmladi Jagodić, snatrio i očekivao, ničemu se već odavno ne nadajući, daleko pre. Valjda sve još od trenutka njegovog očajničkog lišavanja svega, iz dana početaka jedinog velikog, ratnog rasputa posle koga se нико nije vratio, ili se bar nije vratio isti.

Pišući u nekoliko navrata o Andre Židu, i ne jedino u *Uvodnoj belešci za ponovno čitanje Andre Žida*, Matić je, opet alternativno, ukazivao i na ton vlastitog iskaza, pa i knjige koja je pred nama: »Oslušnite ton njegovih rečenica. Nije li to ton nekog kome je nesto bilo osporeno, nešto bitno, nešto bez čega život mu ne bi bio život, nekog koji je mogao biti *lišen* nečeg osnovnog?... Kavak ton nemirne savesti!... Ton nekog oporog i žestokog žara. Ton čoveka koji je *mora* biti lišen neko vreme svoje suštine, koji je *mogao* biti konačno nije lišen, da mu nije jednoga dana »puklo pred očima«...; nekog koji je mogao biti izgubljen, ali koji se ipak snašao, ali po cenu tek kakve neprekidne žive straže taj je njegov spas moguć, i tako do kraja, neprestano.« Matić je i inače veoma zaokupljala fenomenologija romana. On ju je uočavao i kod Uskokovića, ali i na tlu Beograda; u lektiri *one koja čita romane*, i u postupku Lava Nikolajevića Tolstoja koji traga za modnim žurnalima kako bi obukao Anu Karenjinu uoči fatalnog bala. *Roman kao da je postao neka vrsta mature literature*, to je jedna od onih Matićevih rečenica koje su postale ne samo krilatice trenutka, nego su obeležile ono naše poznato *vreme romana* (M. I. Bandić) naših značajnih pedesetih godina. Kao uostalom i svi nadrealisti, na čelu sa Bretonom, uočavajući krupe mane i *ništavilo opisa* klasičnih, prevašodno devetnaestovkih romana, u kojima, i po Brettonu, pisac stalno pokušava da nam proturi svoje dopisne karte, Matiću je psihološka *neautentičnost* tzv. klasičnog romana izgledala, tako rano, besmislena, trivijalna, odista »na jednom blagom tobogantu dosade i otupljenja« (Marko Matić).

Medutim, nikada se ne oslobođivši svojih tako uticajnih fantoma ne prošlosti koliko pamćenja, detinjstva, sna, Matić je, umesto oprobanog pasijansa romana, onako kako ga je opisala supruga Tomasa Mana, iz neposredne blizine romansijera, ostvarivao osoben pasijans slušanja i, istovremeno, pasijans slučaja. »Te senke, ti fantomi mogu da budu za jednog romansijera figure još nenapisanih romana; ali isto tako oni mogu biti i simboli, metafore, »apstraktne« zamislji (Marko Ristić, *Predgovor za nekoliko nenapisanih romana*). Kada se, medutim, još ima u vidu da je ovaj Ristićev *Predgovor* napisan 1935, dakle iste godine kada je na velika vrata Matićeve uobrazilje naišao Pavle Mrak, onda se utisak o kolektivnom antizanosu može utvrdati dosledno, autentično, veoma razložno. Nije reč o antiromanu, ali je svakako u pitanju jedan fenomen koji je Matić, razgovorno, obeležavao kao romantični, romantični, toliko pozitivni, toliko intiman, toliko bezbrižan, naizgled, toliko protivrečan, u biti. »Kroz uske pukotine koje u nepreglednom zidu monotonije i beznačajnosti stvaraju te pojedinačne diferencijacije, provlači se katalog smisao kojim se ovaj jedan čovek razlikuje od svih drugih (u beznačajnim radnjama, u tikovima, lapsusima, manijama, fobijsama koji te radnje karakterišu, razgoliće se njegova ličnost, i za romansijera oni ne mogu da budu nevažni, ali se radi o njihovom *odabiranju*, o izboru onoga što, u prividno beznačajnom nije beznačajno).« U hipersenzibilnom strahu od banalnosti, Matić ni svojim fantazmima nije dopuštao da predu prag tog oveštalog, tobože popularnog, a u biti grdno tradicionalističkog romana koji, kao produženi izdanak prošlog stoljeća, hara do dana današnjega. Matić je upravo stoga i napominja: »Privid nas vreba na svakom koraku. Naše navike! Ah! Naše navike! Kažu, one su naša »druga priroda«. A šta je s našom prvom, s »pravom« prirodom, možda! A kakva je ona! I zašto samo ona? Svejedno. Stvarnost nas zapljušuje sa svih strana. Treba biti budan bar toliko!« (D. Matić). Pre naklonjen postupku u kome »romaņsijer i sam postaje jedno lice romana, kao i svako drugo lice,

lice koje vodi igru, ali koje je isto tako i vodenje», on je svojim najdražim fantomima Pavlu Mraku, Trećoj Tekli Krčevinac i Najmladom Jagodiću omogućavao logiku pseudonima, u kjerkerovskom smislu, ulazeći s njima, takođe, pod njihovom kožom, takođe u strukturu romana, postajući takođe sama materija romana. Ne mareći još uz to ni za starinsku već strukturu opisa i tih fatalnih *trećih* lica, on je u *Najmladom Jagodiću* omogućio stvarni *kolektivni monolog*, o kome je svojevremeno pisao Bernar Nosl, koji je Matiću posvetio svoju knjigu *Zapis sa Bagdale*. Možda je najinstrukтивije Matić pokazao svoj stav prema modernom romanu u ogledu *Zašto ona čita romane*: »Ona čita romane koje su drugi pisali, ali kao da se u ovim mogućim životima, dodiruje sa svojim mogućim životima... Tu je i beskraj romansijerskog stvaranja, jer kad se pošlo putem mogućeg imaginarnog i stvarnog ne može biti kraja, jer sve što je jednom kazano kao da u sebi nosi mogućnost novog kazivanja, jedna istorija vuče drugu istoriju. Tu negde, čini mi se, leži tajna romana i tajna njegovih neumornih halapljivih čitača... Eto zašto ona čita romane. Kažem romane, a sve mi se čini da neprekidno čita, uvek jedan te isti roman. Roman svojih, ljudskih mogućnosti.« I u takvom kontekstu famozna *pukotina* Židovih romansijerskih zahvata ima dimenziju mogućnosti, izvesne provere, uzbudnja koja donosi novina. U parafrazi poznate rečenice Isidore Sekulić o tome da čovek liči više na svoju palanku nego li na svoju porodicu, koju je i Matić citirao, moglo bi se veoma jednostavno, duž trase duge nekolicinu decenija, pokazati nedvosmisleno i uticajno, kako je oklevanje njegovih intimnih junaka, njegovog pamćenja, njegovog sna, da prodru u okvire zatvorenih klasičnih struktura bilo ostvarivano i u doticaju sa željom da čovek počne da liči na sebe, na izvesne svoje mogućnosti, svoj pasijans, svoj hir.

Taj kolektivni monolog koji, po Matiću, ne prestaje da brije u nama, u našoj svesti, ali i u nesvesti, najednom je otvorio mogućnosti novih spojeva, nezavršenih uticajnih rečenica, mutnog koje je do kraja ostajalo mutno, ukintu granicu za poetičnostima, nimalo sledstveno poznatom nauku Molijerovog gospodina Žurdena. Ponovo se (naj)javio Žid, u tumačenju koje mu je Matić poklonio: »Ako takozvani klasični tip romansijera, koji nam je uglavnom fiksirao prošli vek, iščezava sve više pred novim romansijerom; ako romansijer nije više neko izuzetno biće, neki bog ili polubog, sveznajući i iznad ostalih smrtnih ljudi, koji sve vide i sve zna' šta se dešava s ljudima i šta se u njima dešava s ljudima i šta se u njima dešava, a da se pritom ni truška sumnje u njemu ne javi, ili bar ne dopušta da se to naslutи, ako je takav romansijer danas izgleda kao neko koji je tu, među nama, neko ravan ostalima, s istim teškoćama da prodre u tajne života, s istim mukama, s istim zamkama, neko ko može da se varia, i ko zna da ima predela duša u kojoj se lako ne prodire, čak ni uz rizik celoga sebe, da ono što je tamno treba tako tamno i reći, ono što je poljasno tako i reći, ono što je jasno, jasno i reći, pa makar naša tvorevina i ne bila geometrijski lepa i skladna – neka sklad bude skriveniji; neka i nema sklada vidljivog, on je negde u dubinama, možda – onda je to pomalo i zasluga – ili krvica – Žida, Žida koji i nije možda bio »tipičan« romansijer. Armirani beton nije ni otkrio neki gradevinski inženjer, niti kakav genijalni arhitekt, već običari bastovan, pomalo očajan za svoje saksije koje vetar obara i oluje neuromljivo razbijaju. Jednog prolećnog dana, jednu takvu razbijenu saksiju obmotao je zicom, a zatim olepio betonom. Ni vetrovi ni oluje nisu joj više ništa mogli: bila je čvršća od gvožđa, jer dra nije mogla da ga razjeda istom brzinom kao kad je golo. Cela moderna arhitektura nikla je, dakle, iz jedne razbijene saksije, koju je trebalo iskrpit. Zašto moderan roman, jedan bar njegov vid, ne bi mogao da proizide iz neke »napukle« proze, koju je trebalo, po cenu da *pisano* postoji, ili ne postoji, pričvrstiti i sliti u jedno, jer jedino tako ona, proza, može i da živi: tek celovita: armirani beton.« Upravo jedan takav *vid* proze, naizgled tako hibridan, tako nonšalantan, tako traktatu našlik, ugrađen je u ovu knjigu koja ne samo da je nastajala decenijama, nego su joj

se tragovi, vidljivo neutilitarni, inkoharentni u odnosu na strukture gde se pojavljivala, apartni, najednom silno ispovedani, zreli, pojavljivali i onde gde im se niko nadoao nije. Proza je za Matića, često poezija, a komentar ispovednog fragmenta već i sama naznaka romanesknog štiva.

I kao što u Matićevim knjigama tri Tekle, tako uticajne, tako romantično postavljene usred zbijanja, usred pamćenja, tako bez mere izvan, i iznad vremena, najčešće vremena ruža kada i vremena patnje, tako su i ta tri fantoma njegove imaginacije, tako postojana, tako sjevrsna i, u isti mah, tako obavezna, u kategoriji njegovih testamentalnih, štafetnih uslova. Onaj famozni *tajni plamen*, koji će, jednom, takođe, kada mlađi odgurnuti i probudit vatraru, neosporno je imantan duhu i danu ovo troje junaka *Jagodića*, kojima je Matić poklonio svoj »fantomski« *Index* prepoznavanja, istine, ljubavi. Matić bi zaista mogao da kaže, i nikako tek na pragu citata Gistava Flobera, kako je identifikovan sa svakim od njih. Izuzetnost njegove sintakse je i u tome što je to on *u isti mah*, pa, dakle, i onda kada se troje junaka susreću pod tim našim vrelim avgustovskim suncem, kada se vole, kada se dodiruju, pod senkama visokog drveća. U mnogobrojnim njegovim knjigama, a svakako i u sledećim: *Proplanak i um*, *Prošlost dugo traje*, *Laža i parača noći*, *Budna noć*, *I tako, kad ostanem sam*, uvek ima jedna tajanstvena tačka u kojoj se *svetlost bez pogleda* prelaza u sferu neke nevoljnosti, splina, bola (i) od ovoga sveta. I u mesecima pred Vlastitu smrt (1980), Matić je ponavljao bio Marksove reči: »Jer smisao jednog predmeta za mene ide upravo dole dokle ide moje čuvstvo.« Matić je, svakako i tada zanimalo gde je ta granica, gde je taj presudni, konačni akord koji će, kao u snu, i to najmladeg Jagodića, situirati u romanesknom ostvarenju, prepustiti ga isključivo definisanim, klasično utvrđenim normama jednog novog romana. Važno je napomenuti da je za Matića i u slučaju romana, jednakao kao i u primerima njegovih pesama, putopisa i eseja, prevashodno zanimljiva izgradnja sama. Ponoviciemo i sada da najmladem Jagodiću Matić nije namenio sudbinu izopćenog, ostavljene pred vratnicama toma koji se izlaze u knjižarama. Na protiv, čini se da je najmladi Jagodić tako hteo. Sto se pak Matića tiče, on je i sada imao dilema, on ih je pomno slušao, bogme i saslušao, pa je pitanje zašto najmladi Jagodić neće u roman, upravo jedan od prvorazrednih motiva ovog rukopisa. Nije u pitanju samo naknadno objavljeni roman pandan *Predgovoru za nekoliko nenapisanih romana* Marka Ristića. Ovde se radi i o tome da je Matić, zaista, decenijama, do kraja života, pratio otpore i pretpostavljene situacije najmladeg Jagodića, i o tome svedočio autobiografski, u pasijansu jednog bogatog i uticajnog života, u krupnim kategorijama otklova od bilo kakvog oveštalog poverenja u roman, ostvarivši mozaik besprimernog, nailik na one difuzne kolaže vlastite mladosti o kojima je, kasnije, pisao instruktivno i nadahnuto.

Pišući, svojevremeno, komentar za Matićeve uvodne napomene o umobolnim nad davnim primerkom časopisa *Svedočanstvo* iz 1925. godine, Hanifa Kapidžić–Osmanagić je napominjava: »A gde je podsvijest oslobođenja nego u stanjima svijesti koja odstupaju od, društvenom cenzurom fiksirane, norma ponašanja?« Ovde se Matićevi junaci takođe nalaze u odstupanju. Svakad i u zoni zaborava, te naše jedine postojbine, kako je ovaj naš glasoviti pesnik prolaznosti, nemira u miru, i munjevitog mira u metežu, gde ponekad od ovih Matićevih alternativnih junaka ima svoje vreme. Tako se utisak jednoznačnosti ove knjige nam je menjao. Ovi junaci, jer u mitosu pripovedanja, sna i zaborava odista do jesu, već su hodili i brodili, i oklevali da ubijaju, i bili uništavani u tolikim knjigama. Nisu oni ovde stoga da dokazuju sukob čitave jedne literature, tako neocekivane, mudre, istinute. Baš obrnuti, i njih, sada i ovde, čekaju iznenadenja: u rukopisnoj baštini, unekoliko, nalazi se ne razrešenje, već pregršt novih tajni. Ono što je mutno, zaista je, dosledno misaoj i literarnoj inicijativi Matića, i ostajalo mutno.

Najmladi Jagodić, u svojoj neprikosnovenoj, lepotanskoj fakturi, zaista neće u roman,

ali od tih silnih okolišanja, pretraga, od tih (ne)mogućnosti i (ne)ispisanosti ostvaren je roman reskog, modernog, difuznog svetla, jedan od jarko apartnih u našoj ukupnoj literaturi. Iako što je Pavle Mrak naišao iz malog oglasnika, tako je, sada se, na osnovu uvida u rukopisnu zaostavštinu autora jasno vidi, jedan drugi Dušan Matić, još daleke 1970. godine, opet se

obraćajući novinama, toj jutarnjoj molitvi savremenog čoveka, javio svoje postojanje, sa pitanjem zašto su na relaciji Niš i Kraljeva telefonske linije tako često u prekidu. Opet se vraćajući smetnjama na vezama, i ovaj drugi Ma-

tić je dokazao kako nije lako izmišljati: sve je postojeće, u bezbrojnim stvarnostima našeg veka, našeg sluha, našeg zaborava.

Sve ostalo pripada logici jedne od izuzetno erotskih knjiga naše proze.

* Predgovor posthumnoj knjizi Dušana Matića *Najmladji Jagodić neće u roman*, koji objavljuje
•Narodna knjiga*

nadrealizam i književna kritika marka ristića

milivoj nenin

Kao uvod u Ristićevu književnu kritiku moramo posmatrati njegove kritičke tekstotove o nadrealističkim delima. Bez sumnje, najpoznatiji, mada više manifest negoli kritički tekst je *Objava poezije o Dedinčevu Javnoj ptici*.

»Rodena i projicirana toliko van literature poezija Milan Dedinčina odista ne podleže književnoj krtici«. Ristić je jasan. Kritika može da postoji u odnosu na literaturu; pred poezijom ona nema opravdanja.

Ako, ipak, podemo od toga da je ovo književna kritika, onda možemo, na prvi pogled, govoriti o negativnom uticaju nadrealizma na Ristićevu književnu kritiku. (Ne mislimo pri tom samo na ukidanje književne kritike — koje može biti amblematske prirode — već prvenstveno na ton i način razmišljanja: koji jednostavno mistifikuje čin stvaranja i tom mistifikacijom ga čini nedirljivim).¹

Medutim, za formiranje Ristića kao književnog kritičara ovo je značajan tekst. Značajan je baš zbog odvajanja poezije od literature i postavljanja viših zahteva poezije (pa, time, i literaturi). Jedno odgovornije shvatanje poezije. Poeziji je uskraćeno da bude samo zabava. (Taj momenat, kao i odvajanje poezije od literature anticipiran je u *Putevima*: setimo se odvajanja od predratnog i težnje da literatura ne bude samo čitaočeva raznooda, setimo se »berbe grožda sa mrtvih«).

U Ristićevoj interpretaciji poezije je iznad svih »paradoksalnih realizacija čovečanske misli, još klasiranih u oblasti literature, slikarstva, umetnosti...« »Neka me izvine mnogi skromni, ali skromnost nije nikakvo opravданje, i oni koji, nemaju nikakve druge namere nego da nas zabave u stvari su dezertirali popriše gde se vodi grozna igra, neizbežna svakom čoveku koji spada u red *misli* (a ovde su oduvek književnici smatrali da im pripada mesto). Ali evo gde sami književnici svojom skromnošću izdvajaju svoje neutralno imanje od strašnog domena borbe i istraživanja, pa ako to smatraju kao hvalu, neka im i od moje strane bude pozdravljen život na salašu literature, za koji se najblaže može reći da je nedovoljan«. I kasnije: »Nisam li vam rekao da tu literatura, i njene tehničke dobitljivosti, i njena zabavna, odmorna dobronamernost, ne igraju nikavu ulogu«?

Tu je već jasno artikulisano Ristićovo prisustvo na žarišnom mestu nadrealizma; »uverenje da se pesništvo odnosi na čovekov položaj u celini, da ono nije makakvo delanje, nego delanje koje se odnosi na čitavog čoveka« (Moris Blaško).² Poezija je, pre svega, saznavanje čoveka, nikako samo zabava. Kao takva niče iz života, i nije samo stvar tehnike, zanata, izvesnog literarnog i skulptura. (Ovdje se anticipiraju ideje iz »Moralnog i socijalnog smisla poezije«.) I opet Moris Blaško: »Nadrealizam nije uvek odbacivao književnost, ali on je uvek odbacivao književnost kao umetnost koja treba da ulepša, ma i najmanje, dokoliko ce drugih.«

Podatak koji ne smemo smetnuti s uma. Ako ga imamo u vidu, može nam poslužiti kao ključ za razumevanje nekih (unešteških) Ristićevih vrednosnih sudova. Na primer, iz današnje perspektive teško je shvatiti različitu, čak oprečnu ocenu dva dela, između kojih, ponavljaju, danas ne vidimo razliku na vrednosnom planu. Reč je o ramanima *Dva carstva* Branimira Čosića i *Veličanstveni beli brik Sveti Juraj Siba Miličića*. Prvi, koji ima u vidu čitaočevu razonodu ocenjen je negativno; drugi pak sa naklonošću jer zadire u ljudske probleme i instinkte.

Drugi tekst, objavljen 1926. godine, o knjizi Aleksandra Vuča *Krov nad prozorom*, dakle, po hronološkom redu prvi u nadrealističkom maniru pozdravljanja i oduševljenja, ne razlikuje se mnogo, od, u ovom slučaju, prethodnog teksta. Mislimo prvenstveno na ton koji je dosledno ostvaren. Ne toliko zaoštren, čak i ne toliko u artikulaciji ključnih ideja jasan; tekst je teško čitljiv. (Ne u smislu nejasnosti, već zbog prezasićenosti patetikom i terminima: oganj, vatra, plamen, san...) Ristić govorи о žudnji za nedosegnutom zemljom, zemljom sna. I već ta žed je život u toj obećanoj zemlji, u tom kraljevstvu sna... I dalje Ristić piše tekst koji se ne obazire na knjigu o kojoj piše. Imamo, i za nas interesantno, opšte mesto Ristićevog razmišljanja o poeziji. »Jer ovakve pesme nastale su iz nemogućnosti da se duh pesnički roden, za jedan bolji život, za plamen nedohitan, ukalupi, stegne u tvrde duhovne granice svakodnevnosti.«

Jedan Ristićev poetski tekst, istina malog literarnog dometa, koji je iskoristio knjigu Aleksandra Vuča samo kao povod.³ Ima tu suprostavljanja iracionalnog i racionalnog, sna i stvarnosti, praznoverja i religije, ali... Treba samo pogledati kraj teksta pa videti svu naivnost ove »kritike«: »Ljubavi, ljubavi sa hiljadu lica tobom ponesen ka istočnom nevidljivom nebū.«

U jednom se, čini nam se, možemo složiti. Ristić nije napisao nijedan značajan kritički tekst o nekom nadrealističkom delu. (Značajan u smislu nezaobilazan.) Ali plodan uticaj nadrealizma na njegovu kritiku (a to smo ovde tražili) je lako vidljiv. Prvenstveno na planu postavljanja viših zahteva literaturi; na želji da literatura (koja sadrži peoziju) učestvuje u saznavanju čoveka — što je, čini nam se, presudan momenat. Ali ono što je plodan uticaj nadrealizma (setimo se časopisa *Svedočanstva*) na Ristićevu književnu kritiku je boračenje kritičkog govora (pored vidljive želje za drugaćijim sadržajem i postavljanjem viših merila). Naime, baš tu, u Ristićevim tekstovima koji nikako nisu kritičke prirode, imamo jedno kidanje svih veza, jedan neformalan tekst, sloboden u smislu žanrovske, pa i rodovske neodredenosti. Imamo jednu mogućnost drugaćijem govoru, jedno okretanje iza i ispred sebe. Jedan nagli prelaz iz proze u stih, jedno zahvatanje koje se ne obazire na ustavljeni, utvrđeno, određeno. To je, čini nam se, onaj presudan uticaj prvenstveno časopisa *Svedočanstva* (ako se o njemu može govoriti) na književnu kritiku Marka Ristića.

Marko Ristić je uvek zahvatao više od tekuće književne kritike; njemu tekst knjige o kojoj je pisao nije bio dovoljan. Pokušavao je da hvata više: i pisca i prethodne knjige i uredništvo, i kulturnu situaciju, u publiku i književne večeri... Nije pristajao na to da bude organičen tekstom vladajuće književne kritike, niti mu je bio dovoljan jezik književne kritike: uveo je i ironiju i parodiju, persiflažu, prisutna je i hiperbola, naravno ne smemo zaboraviti ni strast sa kojom je učestvovao u svemu tome, i radanje jednog povišenog tona, radanje patetike. (No i njegova patetika je u tesnoj vezi sa drugaćijim govorom kritike: ostvaruje zamah, ritam teksta, uverljivost.) Dakle, ako ne sledimo onu liniju koja u časopisu *Svedočanstva* vodi u nadrealizam na planu vrednovanja dela (koja svojim ukidanjem književne kritike za nas nije bitna): već ako sledimo iskustva na planu teksta (žanrovska neodredenost) možemo istaći plodan uticaj nadrealizma.

1) I pored svih teza o nadrealističkoj demistifikaciji inspiracije (koje nismo smetnuli s uma), čini nam se da je ovde reč upravo o mistifikaciji.

2) Interesantno je kako Blaško pokazuje nužnost okretanja nadrealista ka marксizmu: »U ovome, najpre: potruditi se da se piše ne radi zabave niti iz ljubavi prema umetnosti, već zato što je u ovoj aktivnosti u pitanju čoveka, a to ne ide na kraju bez nelagodnosti« (Moris Blaško, *Eseji*, Beograd, 1960).

3) Uostalom, ne treba zaboraviti da tekst o knjizi Aleksandra Vuča *Krov nad prozorom* Marko Ristić nije uvrstio u knjigu *Književna politika*, u kojoj se nalaze književne kritike.